

OTVORENA PITANJA BOSANSKO-HERCEGOVAČKE ARHIVSKE TEORIJE I PRAKSE

Azem Kožar *

UDK: 930.253(497.15)

Azem Kožar: Otvorena pitanja Bosansko-hercegovačke arhivske teorije i prakse. Tehnički in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja, št. 1, Maribor 2002, str. 69 - 74.

Izvirnik v bosanščini, izvleček v bosanščini in angleščini, povzetek v nemščini.

U radu su naznačena neka najvažnija pitanja bosansko-hercegovačke arhivske teorije i prakse. Između ostalog nešto više se aplicira problem arhivističkog zakonodavstva kao okvira za obavljanje djelatnosti, potom pitanje uspostave arhivske mreže u okviru procesa obnove arhivske službe Bosne i Hercegovine, neka pitanja unutrašnje arhitektonike arhivske službe (preuzimanje ugrožene gradje, rekonstrukcija stradalih fondova registraturne gradje, uređenje poslovanja na elektronskim nosiocima informacija u registraturama i sl.), pitanja državne sukcesije u oblasti arhivske gradje, međunarodne arhivske saradnje itd.

UDC: 930.253(497.15)

Azem Kožar: Open Problems of Archival Theory and Practice in Bosnia and Hercegovina. Technical and Field Related Problems of Traditional and Electronic Archiving. Conference Proceedings, Maribor 1/2002, No. 1, pp. 69 - 74.

Original in Bosnian, abstract in Bosnian and English, summary in German.

The present article presents some most important problems appearing in the archival theory and practice in Bosnia and Hercegovina. More attention is given to the problems of archival legislation, to problems of re-establishing archival service in Bosnia and Hercegovina, to some problems of the acquisition of records, the restoration of damaged records, the supply of offices with modern information technologies and also to the questions of legal succession of archivists and international co-operation.

UVODNE NAPOMENE

Arhivska služba Bosne i Hercegovine je relativno mlada, nastala je tek nakon Drugog svjetskog rata. Taj proces nastajanja je zapčeo osnivanjem Državnog arhiva BiH 12.12. 1947. godine, te mreže arhiva koja je zaokružena 1954. godine a konačno uobličena 1983. godine.¹ U njenom razvoju ocrtavaju se tri etape:

1. period nastajanja i zrenja koji traje do rata 1992. Godine,
2. vrijeme rata u ratnim okolnostima (1992-1995),
3. etapa rada u uvjetima “dejtonskoga mira”.

* Prof. dr. Azem Kožar, direktor Historijskog arhiva u Tuzli i Predsjednik Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, Franja Ledera 1, 75000 Tuzla, Bosna i Hercegovina.

¹ Arhivsku mrežu u BiH do rata 1992. godine činio je Arhiv BiH kao matična arhivska ustanova i osam regionalnih arhiva: u Sarajevu, Mostaru, Travniku, Tuzli, Doboju, Banja Luci, Foči i Bihaću.

Prva etapa je najduže trajala i nju karakterizira vrijeme nastajanja izrenja, koji traje do sredine osamdesetih godina i faza uspona koja traje do pred agresiju na BiH 1992. godine. Tada je ostvarena neka vrsta kulminacije u razvoju ove djelatnosti, posebno kada se ima u vidu stanje prije i stanje poslije ovog prelomnog vremena. Sumarno uzevši arhivska služba je tada imala cca 11.000 m² prostora, 3.040 arhivskih fondova i zbirki sa oko 25.000 m¹ arhivske gradje, pratila je rad 11.997 registratura sa oko 923.000 m¹ registraturne gradje u kojoj se nalazilo cca 135.000 m¹ za preuzimanje sazrele arhivske gradje, imala je oko 150 zaposlenika od čega su 2/3 bili stručni arhivski kadrovi (među kojima nekoliko magistara nauka, arhivskih savjetnika i sl.).² Osnovni problem za djelatnost bio je nedostatak smještajnog arhivskog prostora i savremene arhivske opreme, što je onemogućilo neophodno preuzimanje arhivske gradje sa terena. Sva druga neriješena pitanja: spora informatizacija djelatnosti usljed nepostojanja savremene informatičke opreme i programa, nedostatak potrebnih kadrova, nedostatak opreme za oprašivanje, konzervaciju i restauraciju i sl., mogla su "sačekati bolje dane". Medjutim, došao je rat i donio "gore dane" tako da su sve manjkavosti koje su postojale u ovoj djelatnosti, subjektivne ili objektivne naravi, dobile negativne konotacije.

U vrijeme rada u ratnim okolnostima usljed agresije na BiH (1992-1995), zbog nefunkcioniranja odredaba međunarodnoga i nacionalnoga sistema zaštite, a posebno zbog karaktera rata, došlo je do stradanja ogromnih količina registraturne gradje, a na šta arhivska služba nije mogla bitnije da utiče. Iz različitih razloga stradalo je cca 481.000 m¹ ove gradje u kojoj je bilo oko 81.000 m¹ arhivske gradje ponajviše one koja usljed nepostojanja potrebnih uslova nije ranije mogla biti preuzeta u arhive. Analiza uzroka stradanja pokazuje da su osim vandalizma agresora prisutni i brojni drugi subjektivni faktori kao: nemar, nebriga, neodgovornost registratura i sl.³

U trećoj etapi, koja je započela prestankom rata (Dejtonskim sporazumom od novembra 1995.) arhivska djelatnost BiH se nalazi više od šest godina. U ovom periodu su napravljeni veoma značajni pomaci, ali još uvijek nije u cjelosti normalizirano funkcionisanje djelatnosti na prostoru cijele države, već su ostala mnoga pitanja neriješena, od kojih je rješavanje nekih u toku (otvoreno), dok su neka na samom početku i ne nazire se njihova realizacija.

OTVORENA PITANJA DJELATNOSTI

Za razumijevanje složenosti uvjeta rada arhivske djelatnosti u trećoj - tekućoj fazi neophodno je istaći činjenicu da se radi o procesu tranzicije bosansko-hercegovačkog društva, započete početkom 90-tih godina, što osim ratnih zbivanja, dodatno usložnjava proces prestrukturiranja i normalizacije svih oblasti rada pa i arhivske djelatnosti. Dejtonskim mirom uvedeno je novo administrativno ustrojstvo: jedna država, dva entiteta, deset kantona, znatno više općina kao lokalnih zajednica gradjana itd. Došlo je do izmjena administrativne nadležnosti pojedinih administrativnih jedinica i sl., što sve ostavlja direktnog odraza na stanje arhivske djelatnosti, a na način da ni jedan doratni arhiv nema svoju prijeratnu funkciju, a nastala su i dva nova entitetska arhiva i više kantonalnih arhiva.

² *Standardi i normativi za arhivsku djelatnost Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1991., str. 104-112; Azem Kožar, Potrebe i mogućnosti arhiva u BH za preuzimanje arhivske gradje od imalaca, Glasnik arhiva i DAR BiH, br. 31, Sarajevo 1991, str. 37-44.*

³ *Azem Kožar, War destruction of archival materials, Janus br, 1/99, Internacional Concil of Arhives, str. 92-95.*

Ipak, i u jednoj krajnje nezavidnoj i novoj situaciji proizašloj iz posljedica ratnog stanja i novog administrativnog preuredjenja zemlje, arhivska služba se konsolidirala i organizirano započela rješavanje nagomilanih poteškoća. Bez namjere da podrobno navodim poduzete aktivnosti kao najbitnijim se čini istaći sljedeće:

- osnovano je Društvo arhivskih radnika BiH koje je do sada pripremiло i održalo četiri arhivska poslijeratna savjetovanja (Tuzla, Jablanica, Bihać, Olovo),
- štampana su dva dvobroja časopisa Glasnik arhiva i DAR BiH (34. i 35.),
- svake godine se održava arhivsko savjetovanje međunarodnog karaktera pod nazivom "Arhivska praksa", sa koga se objavljuje časopis Arhivska praksa (do sada su štampana četiri broja),
- Društvo je dalo doprinos pripremi i usvajanju više arhivskih zakona (na nivou države, entiteta i kantona) od kojih je najznačajniji Zakon o arhivskoj gradnji i Arhivu Bosne i Hercegovine,⁴
- utvrđen je Program obnove arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine,⁵
- riješen je status mnogih (iako ne svih) arhivskih ustanova kao nosilaca djelatnosti, a na način da se finansiraju iz budžeta države, entiteta ili kantona, itd.

Novim administrativnim ustrojstvom zemlje pocijepan je jedinstven prostor na dva dijela: Federaciju BiH (51%) i Republiku Srpsku (49%). Federacija je podijeljena na deset kantona. Nadležnost za arhivsku djelatnost na svom prostoru imaju sva tri nivoa vlasti. To znači da umjesto jednog, državnog, treba donijeti više propisa na nivou entiteta i kantona. U uslovima poratne destrukcije to nije išlo nimalo lako niti na jednom nivou vlasti. Posebno je bilo teškoća u donošenju naznačenog zakona na nivou države, čija je temeljita priprema teksta izvršena neposredno iza rata, a do usvajanja je došlo tek u toku juna 2001. godine. No, ne manje važnim od ovoga su podzakonska akta čija je priprema i usvajanje u toku. Tendencije stručnjaka idu u smjeru da Arhiv BiH postane nacionalni arhiv, da se formira Arhivski savjet kao zajedničko stručno tijelo, da se uredi jedinstvena metodologija kancelarijskog i arhivskog poslovanja i jedinstven arhivski informacioni sistem i dr., tj. da se zadrži neki minimum zajedničkih funkcija. Sve ove aktivnosti su u toku, tako da se očekuje da će u ovoj godini profunkcionisati Arhiv BiH (preuzeti rukovanje gradjom koje je u ratu preuzeo novoosnovani Arhiv Federacije BiH) čemu će doprinijeti i donošenje Zakona o arhivskoj gradnji i Arhivu Federacije BiH (što je u toku), kojim će se konačno odrediti nadležnost ove nove ustanove, a što nikako ne može biti na štetu Arhiva BiH. Zakonski propisi nisu donijeti ni na nivou nekih kantona.⁶

Do rata jedinstvena arhivska mreža BiH narušena je Dejtonskim sporazumom ozvanačenim razgraničenjem zemlje na dva entiteta: Republika Srpska (49%) i Federaciju BiH (51%). Time su se teritorije cijelih općina, a naročito dijelova općina,

⁴ "Službeni glasnik" Bosne i Hercegovine, br. 16/2001.

⁵ Usvajanju Programa obnove doprinjelo je i savjetovanje pod nazivom "Obnova arhivske službe Bosne i Hercegovine" koje je održano pod pokroviteljstvom ICA-e i Bošnjačkog instituta iz Londona, a uz prisustvo predstavnika arhivske službe sa prostora cijele BiH, 7. i 8. maja 1998. godine u Londonu. Projekat obnove vodi BHHR - ured u Sarajevu.

⁶ Osim naznačenog zakona na nivou BiH donijeti su: Zakon o arhivskoj djelatnosti u Republici Srpskoj ("Službeni glasnik RS", br. 35/99), Zakon o arhivskoj djelatnosti na području USK ("Službeni glasnik USK-a", br. 6/99), Zakon o arhivskoj djelatnosti na nivou Tuzlanskog kantona ("Sl. novine TK", br. 15/2000), Zakon o arhivskoj djelatnosti Kantona Sarajevo ("Sl. novine KS", br. 2/2000).

svakoga doratnoga regionalnoga arhiva našle na prostoru drugoga entiteta čime je nad njima prestala nadležnost dotičnog arhiva. Tako se na prostoru Federacije BiH mimo nadležnosti arhiva našao prostor osam općina a na području Republike Srpske 11 općina. Sličnu težinu ima i podjela entitetskom crtom teritorije više doratnih općina. Na oba naznačena načina van dometa arhivske mreže (službe) našlo se oko 20% teritorije BiH, što čini više hiljada registratura i više desetina hiljada registraturne gradje u njima.⁷

Nefunkcioniranju arhivske mreže pridonijela je i administrativna podjela Federacije BiH na 10 kantona, u kojima su se našla središta pet doratnih regionalnih arhiva (Mostar, Bihać, Travnik, Sarajevo i Tuzla), što znači da je svaki od ovih arhiva trebao postati medjukantonalni. Pošto se ovo nije dogodilo, van arhivske mreže BiH našlo se područje četiri kantona: Goraždanski, Zapadno-hercegovački Zeničko-dobojski i Posavski kanton, kao i prostor Distrikta Brčko. Na području RS formirana je jedinstvena arhivska služba, sa Arhivom Krajine u Banjaluci koji je preimenovan u Arhiv RS sa pet odjeljenja: osim prijeratnih regionalnih arhiva u Doboju i Foči osnovana su i arhivska odjeljenja u Zvorniku, Trebinju i na Palama.⁸

Odredjena konfuzija u funkcioniranju arhivske mreže BiH nastala je osnivanjem Arhiva Federacije BiH (1995) koji voljom svoga osnivača (Vlade Federacije BiH) raspolaže sa objektima, opremom i gradjom Arhiva BiH. Očekuje se da će u skladu sa Zakonom o arhivskoj gradji i Arhivu BiH i Zakonom o arhivskoj gradji i Arhivu Federacije BiH, ovi nesporazumi biti otklonjeni jasnim razgraničenjem nadležnosti. Inače, nepostojanje funkcionalne arhivske mreže bitno se odražava na stepen sigurnosti tj. fizičke zaštite registraturne gradje a odražava se i na sve druge sadržaje djelatnosti. Otvorena su i mnoga druga vitalna pitanja unutarnje arhitektonike arhivske službe BiH. Medju njima su: preuzimanje ugrožene gradje, rekonstrukcija stradalih fondova registraturne gradje, uredjenje poslovanja registratura na elektronskim nosiocima informacija i dr.

Nemogućnost preuzimanja ugrožene arhivske gradje ugašenih registratura, čije se količine procjenjuju na desetine hiljada metara dužnih, najkrupnije je pitanje arhivske djelatnosti ali i svih drugih sudionika u ovom poslu: države i registratura. Ovo zbog toga što je ta gradja izložena stalnom propadanju, svakim danom je sve manje ima. Za njeno preuzimanje je potrebno izgraditi nove arhivske depoe i nabaviti novu arhivsku opremu, što zahtjeva velika finansijska sredstva koja je teško iznaći u uslovima općeg siromaštva i razorenosti zemlje. Osim toga, ova gradja i kada se preuzme biće dodatan teret za arhivsku službu zbog svoje registraturne nesredjenosti. Zbog svega toga riješenje ovog pitanja će potrajati.⁹

Enormna ratna stradanja registraturne gradje učinila su da u sistemu vrednovanja ove gradje više ništa nije kao u normalnim okolnostima. Prvi korak u tom poslu je obnova stradalih fondova registraturne gradje u fazi nastajanja što je u stručnom smislu nepoznanica. Kada se iscrpi ta mogućnost onda će uslijediti novo vrednovanje preostale gradje, što sve ima za cilj da se fondovi učine što cjelovitijim

⁷ Azem Kožar, *Stanje i perspektive zaštite arhivske gradje BiH*, Glasnik arhiva i DAR BiH, br. 34, Sarajevo 1997, str. 26-30. *Aktivnosti Arhiva Herceg Bosne u Mostaru (osnovan 1994) i Arhiva Zapadno-hercegovačkog kantona u Grudama (osnovan 1997) arhivskoj službi BiH nisu poznate.*

⁸ Dušan Vržina, *Problematika funkcionisanja arhivske mreže u Republici Srpskoj*, Arhivska praksa, br. 4, Tuzla 2001, str. 37-45.

⁹ Azem Kožar, *Problematika preuzimanja arhivske gradje ugašenih, transformiranih i privatiziranih imalaca*, Bilten Arhiva USK-a, Bihać 2001, str. 63-67.

- pa i davanjem značaja arhivske gradje novim vrednovanjem nekim dijelova registraturnog materijala.

Veliki broj registratura već nekoliko godina vodi svoje registraturno poslovanje na elektronskim nosiocima informacija mada o tome ne postoje odgovarajući propisi na nivou države. Ove novine nisu dovoljno utkane ni u nove arhivske propise. Ipak, arhivska služba pravi neku vrstu kompromisa obavezujući registrature da se onaj dio registraturne gradje koji se vrednuje kao arhivska gradja čuva, osim na disku i na papiru. Medjutim, sve ovo se ne može pratiti klasičnim pristupima arhivista. Potrebna su nova znanja i nova informatička sredstva da bi se ovo poslovanje učinilo funkcionalnim.¹⁰

Veoma krupno pitanje za arhivsku službu BiH je njeno učešće u sukcesiji arhivske gradje koja se nalazi na području Savezne Republike Jugoslavije a odnosi se na prostor BiH ili je nastala u njoj. Sama priprema ovog posla zahtjeva dosta vremena, znanja i umijeća. Posebno je pitanje stručnih principa na osnovu kojih se treba obaviti sukcesija gradje. Medjutim, treba reći da se ovi poslovi odvijaju mimo učešća arhivske službe BiH, osim aktuelnog direktora Arhiva BiH koji je na tome samoangažiran.

Ratne okolnosti, neriješen status arhivskih ustanova i arhivske djelatnosti u cjelini, te aktuelno siromaštvo u društvu i službi, utiču na nivo medjunarodne saradnje arhivske službe BiH. Iako su medjunarodne arhivske asocijacije otvorene za arhivske institucije i udruženja, malo je njih oficijelno uključeno u njihov rad - pa i u rad ICA-e i njenih tijela. Ono što, pak, ohrabruje jeste dobra saradnja na svim poljima (savjetovanja, seminari, studijski boravci, stručna obuka i sl.) sa arhivskim službama Hrvatske, Slovenije, Austrije i Njemačke. Treba reći da je ostvarena saradnja i na planu donacije rabljene arhivske opreme od strane austrijskih i njemačkih arhiva u kojima se ona zamjenjuje savremenijom.¹¹

Ipak, trebat će učiniti dodatan napor da arhivska služba BiH ojača sve niti medjunarodne saradnje, a što je prije svega potrebno radi praćenja razvoja i primjene dostignuća arhivske teorije i prakse sa prostora Evrope i svijeta.

¹⁰ Nijaz Brbutović, *Rekonstrukcija stradalih fondova registraturne gradje u školama*, *Arhivska praksa*, br. 2, Tuzla 1999, str. 94-99; Ismet Šemić, *Utjecaj informatičkih tehnologija na efikasnost kancelarijskog i arhivskog poslovanja*, *Arhivska praksa*, br. 4, Tuzla 2001, str. 75-81.

¹¹ *Izmedju ostalog Arhiv Štajerske iz Graca donirao je arhivima u Tuzli i Bijaću rabljene arhivske police i drugu rabljenu arhivsku opremu za depoe.*

ZAKLJUČAK

Arhivska teorija struka na prostoru Bosne i Hercegovine susreće se sa brojnim neriješenim pitanjima, bez čijeg se rješenja ne može ostvariti u punom kapacitetu funkcija arhivske djelatnosti. Radi se o krucijalnim pitanjima struke kakva su: izgradnja funkcionalnog arhivskog sistema, uspostava arhivske mreže na cijelom prostoru BiH, stvaranje uvjeta za preuzimanje ugrožene gradje sa terena, stručno osmišljavanje rekonstrukcije stradalih fondova registraturne gradje, uredjenje registraturnog poslovanja na elektronskim nosiocima informacija, pitanje državne sukcesije u oblasti arhivske gradje, intenziviranje medjunarodne saradnje itd. Svako od ovih pitanja je "otvorena rana" arhivske djelatnosti BiH koja je, još uvijek, više okrenuta saniranju posljedica izazvanih brojnim subjektivnim i objektivnim okolnostima minulog vremena, a posebno ratnim stradanjima arhivske gradje, nego razvoju koje nude informatičke tehnologije. Kojom dinamikom će sve to biti pokrenuto i rješavano zavisi od više okolnosti, ponajviše od društvenog odnosa prema ovim pitanjima. Od velikog značaja je činjenica da ih je arhivska struka blagovremeno uočila i postavila pred nadležne institucije sistema, nudeći istovremeno i recept za njihovo pravilno i uspješno rješenje. Argumenti struke treba da budu motiv više da se u svemu tome uspije a ne alibi za opravdanje pred sudom kulturne javnosti.

ZUSAMMENFASSUNG

OFFENE FRAGEN DER ARCHIVTHEORIE UND -PRAXIS IN BOSNIEN UND HERZEGOWINA

Das Archivwesen in Bosnien und Herzegowina hat viele ungelöste Probleme und nur eine konkrete Lösung derselben kann die volle Funktion der Archive gewährleisten. Es handelt sich hierbei um die wichtige Fragen dieser Institution: der Ausbau eines funktionierenden Archivsystems, die Erstellung eines Archivnetzes in Bosnien und Herzegowina, die Frage der Übernahme beschädigter Archivalien, die Restaurierung pilz befallener Registraturlisten, die Ausstattung der Büros mit elektronischen Datenträgern und anderes mehr wie etwa die Frage der Rechtsnachfolge in Bezug auf Archivbestände oder internationale Zusammenarbeit. Jede dieser Fragen stößt in eine »offene Wunde« des Archivwesens von BiH. Das Hauptaugenmerk ist eher auf die Sanierung der Folgen, entstanden durch subjektive und objektive Ereignisse aus vergangener Zeit, gerichtet, als auf die Entwicklung der Informationstechnologie. Wie schnell sich dieser Neuerungsprozess entwickeln wird, hängt in der ersten Linie von der Beschäftigung der Gesellschaft mit diesen Fragen ab. Das Archivwesen hat diese Probleme rechtzeitig erkannt und den verantwortlichen Institutionen die entsprechenden Lösungsvorschläge vorgelegt. Diese Standpunkte der Archivare sollen als Aufforderung dienen und nicht eine Rechtfertigung vor einem öffentlichen Gericht darstellen.